

УДК 316.752

Л. Новікова, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**СОЦІОСТРУКТУРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ
(на прикладі студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка)**

Аналізуються особливості ціннісних орієнтацій (в системі матеріалістичних-постматеріалістичних координат, за Р. Інглхартом) студентів одного з передових ВНЗ України та детермінанти їх диференціації. Виявлено, що ціннісна свідомість студентства має синкретичний характер із переважанням матеріалістичних цінностей безпеки та зовнішніх авторитетів. Невузирозність постматеріалістичних ціннісних орієнтацій на свободу та саморозвиток особистості можна пояснити як соціетальними (макро)чинниками (економічним "відставанням" та відносно нестабільною політичною ситуацією, що супроводжують трансформації суспільства), так і особливостями соціалізації покоління сучасного студентства в перехідних умовах.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, матеріалістичні та постматеріалістичні цінності, соціальні мотиви, студентство.

Глибинні зміни світовідчуття, цінностей індивідів зазвичай йдуть пліч-о-пліч з трансформаціями економічного, політичного і соціального життя. Специфічним "барометром" потенціалу суспільних змін є ціннісна свідомість студентства. Сучасні студенти за 10-20 років після отримання вищої освіти займають ключові позиції в суспільстві, пов'язані з забезпеченням його життєдіяльності, тому від їхніх ціннісних орієнтацій і установок буде залежати подальший характер розвитку суспільства, у тому числі перспективи його модернізації. В даній роботі буде визначено "постмодерністський потенціал" ціннісної свідомості студентської молоді, а також знайдені відповіді на питання про те, які соціальні чинники впливають на диференціацію ціннісної свідомості молоді в українському суспільстві на прикладі студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Зміни в ціннісній свідомості обумовлюють можливість змін в суспільстві як такому. Дослідження структури ціннісної свідомості студентства дозволить виявити його ціннісні координати, знання яких є необхідним для формування навчальної й виховної політики в університетському середовищі, а ширше – для вироблення політичних стратегій щодо демократизації й модернізації суспільства та його інститутів.

Наукова проблема: наявні в сучасній науковій літературі теоретичні обґрунтування глибокого впливу модернізації цінностей на розвиток суспільств до цього часу залишаються не перевіреними на емпіричному матеріалі українського суспільства. Незважаючи на наявність спеціальних праць українських авторів, присвячених вивченню базових цінностей суспільства та ціннісної свідомості, зокрема, студентів [Подольська, 1991; Кіпень, 2001; Руженцева, 2007; Сокурнянська, 2007; Ручка, 2009; Патракова, 2009], між тим висновки потребують перевірки із застосуванням верифікованих соціологічних інструментів. Також потребує наукового визначення модель чинників, що обумовлюють ціннісну диференціацію індивідів. Результатом дослідження також має стати відповідь на питання про те, наскільки концепція зміни цінностей Р.Інглхарта здатна пояснювати ціннісну диференціацію свідомості студентської молоді в українському пострадянському суспільстві.

Дефініція поняття ціннісної свідомості та ціннісних орієнтацій

Аналіз праць науковців соціо-гуманітарних галузей знання, присвячених аксіопроблематиці [Ядов, 1979; Бакиров, 1988; Інглхарт, 1997; Inglehart, Baker, 2000; Hofstede, 2001; Ручка, 2009; Магун, 2012], дозволяє уточнити інтерпретацію поняття *цінностей* як такого, що відображає найбільш узагальнені цілі-ідеали, що формуються у свідомості людини в процесі соціалізації. Шалом Шварц [Schwartz, 2012 : pp. 3-4] виділяє шість основних параметрів, які характеризують ключове поняття нашого дослідження: цінності – це, по-перше,

переконавання (а, отже, містять у собі критерій віри), по-друге, вони відображають бажані цілі (які й мотивують до дії), по-третє, вони знаходяться "поза межами" специфічних ситуацій та дій (на відміну від норм та установок), тобто є універсальними. Цінності виступають в якості орієнтирів-стандартів і впорядковуються (ієрархізуються) за важливістю. Зрештою відносна важливість саме деякої сукупності цінностей здатна спрямовувати діяльність. Інтерпретація поняття ціннісних орієнтацій відбувається, в основному, у двох напрямках: як ідеологічних, політичних, моральних, естетичних та інших підстав оцінки людиною соціальних об'єктів і подій та як способу організації людиною своєї поведінки відповідно до усвідомлених нею мотивів, що відіграють роль смислоттєвих орієнтирів особи. У визначенні поняття *"ціннісних орієнтацій"*, яке відображає стійке вибіркове ставлення індивіда чи групи до сукупності благ й ідеалів, ми підкреслюємо саме регулятивно-діяльнісний аспект, їх важливість для регламентації, впорядкування соціальних дій. Ціннісні орієнтації обумовлюють спрямованість дій індивіда на певну ціль (чи цілі) в конкретній сфері взаємодій, визначають способи її досягнення. Ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і проявляються у цілях, переконаннях, усвідомлених інтересах та інших елементах внутрішнього світу особи, реалізуючись в її поведінці.

На нашу думку, яскравим емпіричним прикладом "постмодерністського зсуву" (за Р. Інглхартом; розуміння цього процесу буде викладена нижче) у ціннісних орієнтаціях може виступати Євромайдан, в проявах якого чітко позначаються ціннісні орієнтації на свободу, самовираження, а вітальні, "матеріалістичні" цінності виживання (як-то особиста безпека і навіть здоров'я) відходять на "другий план".

Поняття *ціннісної свідомості* вказує на цілісну структуровану систему цінностей (орієнтирів), яка залежно від суспільної та життєвої ситуації індивіда, може мати різний ступінь актуалізованості, стійкості і регуляційного потенціалу. Таким чином, цінності (як взірці) та ціннісні орієнтації (як регулятор діяльності щодо цілі-ідеалу) поруч з установками виступають структурними компонентами ціннісної свідомості особистості.

Для інтерпретації та вимірювання структури ціннісної свідомості отримали розвиток різні концепції й методології, серед яких особливе поширення отримали: теорія цінностей Інглхарта про глобальну переорієнтацію ціннісної системи людства [Inglehart, Welzel, 2005] та відповідна методологія вимірювання базових цінностей, концепція М. Рокича, яка, зокрема, знайшла відображення у диспозиційній теорії особистості [Ядов, 1979], концепція й методологія вимірювання цінностей Ш. Шварца, концепція культурних цінностей Г. Хофстеде, методологія тестування життєвих проєктів та смислоттєвих орієнтацій Лакейна.

Розробки Рокича продовжив соціальний психолог Шалом Шварц, який, узагальнюючи теоретичні підходи до вивчення цінностей, розробив власну теорію. Він визначає цінності як (бажані) орієнтири, які існують поза конкретною ситуацією і служать рушійними мотивами індивідів та груп. Шварцем була запропонована кругова модель (структура) цінностей, розділена на дві антиномічні осі "відкритості до змін/консерватизму" і "самотрансцендентності/самопіднесення". У структурі даних осей розташовані десять базових людських цінностей, які мають загальнолюдський характер. "Десять базових цінностей <...> похідні від трьох універсальних вимог людського стану: потреби індивідів як біологічних організмів, необхідності координованої соціальної взаємодії та потреби виживання і добробуту груп" [Schwartz, 2012 : р.4]. Відповідно до теорії Ш. Шварца, цінності особистості існують на двох рівнях: нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. Перший рівень більш стабільний і відображає уявлення людини про те, як потрібно діяти, визначаючи тим самим його життєві принципи поведінки. Другий рівень є більш залежним від зовнішнього середовища (наприклад, від групового тиску) і співвідноситься з конкретними вчинками людини. Шварц виділяє цінності суспільства і соціальних груп (*соціальні цінності*) та цінності особистості (*індивідуальні цінності*).

Якою є структура ціннісної свідомості українського суспільства в параметрах, визначених Ш.Шварцем та Р.Інглхартом?

Звернемось до показового дослідження ціннісних орієнтацій в українському суспільстві, яке базувалося на даних, отриманих за допомогою методики Ш. Шварца в рамках другої хвилі "Європейського соціального дослідження"[Магун, Руднев, 2007: с. 226-273]. Дослідження показало, що українське суспільство характеризується сильнішою, ніж у жителів більшості інших європейських країн, включених у дослідження, виразністю цінностей, які відносяться до категорії "Консерватизм" (для якої характерні цінності безпеки (соціального порядку), традицій (відданості) та конформності) і, навпаки, більш слабкою виразністю цінностей, які відносяться до протилежної за змістом категорії "Відкритість до змін". Крім того, більш низька цінність Доброзичливості (гуманності) та більш висока цінність Влади. За двома інтегральними факторами "Відкритість змін/Консерватизм" і "Вихід за межі свого "Я"/Самоствердження" українському населенню також притаманні найбільш високі (отже, ближчі до другого полюсу), у порівнянні з іншими країнами, середні значення. Аналіз ціннісної свідомості по соціальним групам всередині суспільств підтвердив "статус України як країни, більше інших орієнтованої на цінності Консерватизму (із спадом цінностей Відкритості до змін)". Пояснити виявлені емпіричні факти можна, виходячи як із обставин радянського минулого (та більш ранніх історичних періодів), так і з поточних соціально-економічних і соціально-культурних реалій вітчизняного суспільства, що вже тривалий час перебуває все ще у стані трансформацій. Моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України за 2010 р., в межах якого науковці за методикою Р.Інглхарта вивчали питання про баланс традиціоналістських і ліберально-демократичних ціннісних елементів у структурі свідомості українського суспільства [Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України, 2010], показало дещо інші результати : "сьогодні в українському суспільному етосі спостерігається відносно зниження матеріалістичних і традиціоналістських ціннісних орієнтацій; за рахунок відносного зростання ваги змішаної ціннісної орієнтації (на "цінності виживання" і "цінності самореалізації") і ліберально-демократичних цінностей відбувається лібералізація суспільної системи

цінностей загалом й орієнтаційного потенціалу громадян зокрема"; а приналежність громадян до різних соціальних груп і верств спричиняє певну варіативність їх ціннісних пріоритетів : у середовищі низькостатусних груп переважають матеріалістичні орієнтації, а у високостатусних – збалансована, змішана ціннісна орієнтація і ліберально-демократичні цінності. Однак вважаємо за потрібне підкреслити, що зростаюча вага ліберально-демократичних орієнтацій, хоча й означає лібералізацію системи цінностей в суспільстві, не обов'язково позначатиме усунення значення традиціоналістських цінностей і, цілком можливо, не звуужує діапазон їхньої дії. Більш імовірно те, що вони разом утворюють структуру, в межах якої ведуть діалог один з одним, спричинюючи нові метаморфози соціальних інститутів та відносин.

Герт Хофстеде у дослідженнях відмінностей національних культур [Hofstede, 2001] запропонував модель вивчення культурних цінностей за чотирма параметрами, а саме : дистанція влади (power distance – готовність (чи її відсутність) позитивно сприймати нерівність у розподілі влади і статусу в групі, організації, суспільстві), маскулінність-фемінність (masculinity/femininity – баланс між так званими "чоловічими цінностями", такими як гроші, власність і успіх, і "жіночими цінностями" – якість життя, турбота про слабших), індивідуалізм-колективізм (individualism/collectivism – баланс між "я" та "ми"; межа, до котрої кожна особа готова відмовитися від особистих потреб або прав на користь спільноти чи організації, куди вона належить), неприйняття невизначеності (uncertainty avoidance – готовність приймати нестабільність життєвих і виробничих умов, з одного боку, і потреба в захисті від непередбачуваних обставин, – з іншого). Зазначимо, що нідерландський соціолог, вивчаючи саме культуру, досліджує цінності, а коли порівнює організації – йдеться про практики. Дослідження, проведене в 23 країнах спільно з М. Бондом в 1991 р., дозволило йому виділити п'ятий параметр моделі – довгострокова орієнтація (long-term orientation – формування властивостей особистості, спрямованих на винагороду (успіх) в майбутньому). Цінності, пов'язані з довгостроковою орієнтацією – це обачність, ощадливість і наполегливість, а цінності, пов'язані короткостроковою орієнтацією – це повага традицій, виконання громадського обов'язку, захист свого "обличчя" (іміджу).

Аналітичний огляд соціологічних досліджень цінностей студентів (та інших соціальних груп) в українському суспільстві показує, що : по-перше, спектр дослідницьких методик доволі різноманітний, і ціннісні преференції молоді, зокрема, вивчаються як тестовими методами, так і включенням блоків шкал цінностей в опитувальниках; по-друге, більшість дослідників (зокрема [Сокурянська, 2007]) виявляють, що у пострадянських суспільствах у трансформаційний період значно переважають матеріалістичні цінності, пов'язані з потребою безпеки (в т.ч. фінансової) та відчуттям стабільності, а постматеріалістичні цінності наразі виражені не чітко, причому для українських "постмодерністів" (частка яких складає практично лише 20% студентів) цінність самореалізації підтримується орієнтацією на будь-які (легітимні та захищені) засоби її досягнення (від власних надзусиль до залучення "зв'язків", неправової діяльності).

Харківська дослідниця Сокурянська Л.Г. вивчає ціннісну свідомість студентства, зокрема, методами інтелектуального аналізу даних. У її спільному дослідженні з О. Кисловою було виділено 5 кластерів за близькістю базових цінностей: по 2 – "модерністів" та "постмодерністів" і один – традиціоналістів. Отримані дані свідчать про більш високий рівень артикуляції постмодерністських цінностей серед білоруських студентів, значущу цінність

самореалізації для українських "постмодерністів-прагматиків", а для білоруських "постмодерністів-індивідуалістів" – *якості життя*. Постмодерністський дискурс відрізняється стратегіями самореалізації особистості майбутнього фахівця – комуналістською для білоруських та ідеалістською для українських студентів. Вони пов'язують життєвий успіх насамперед з власним інтелектом, професіоналізмом, діловими якостями. "Про останні якості як фактори життєвого успіху найчастіше говорять українські "постмодерністи-прагматики" і білоруські "постмодерністи-індивідуалісти" [Кислова, Сокурнянская, 2008 : с. 98]. В цілому, низка українських дослідників (зокрема, Астахова, Кіпень, Сокурнянская) виявляють, що у свідомості сучасних українських студентів переважають матеріалістичні цінності, пов'язані з потребою безпеки (в т.ч. фінансової) та відчуттям стабільності, а постматеріалістичні цінності наразі виражені нечітко.

У нашому дослідженні ціннісних орієнтацій студентів ми приділимо увагу визначенню структури базових цінностей за параметрами постмодернізму та його альтернатив. Цей вимір є актуальним, бодай, з двох причин:

- дискурс про постмодерністський зсув в структурі свідомості молоді в українському суспільстві став вельми поширеним, проте потребує перевірки із застосуванням оригінальної методології Інглхарта;

- задача модернізації суспільства потребує з'ясування того, наскільки такі зміни відповідатимуть ціннісній свідомості; які бар'єри ціннісних орієнтацій можуть бути на заваді постмодерним змінам суспільства.

Концепція "ціннісного зсуву" Р.Інглхарта та методологія її застосування в емпіричному дослідженні

Для ціннісного підходу Р. Інглхарта характерний акцент на уявленні про нерозривний взаємозв'язок, взаємообумовленість культури (перш за все, цінностей) з соціальними процесами (через цей принцип він і пояснює прихід постмодернізму). Для нашого досліджен-

ня наріжними є дві гіпотези, що лежать в основі теорії американського соціолога. Гіпотеза ціннісної значимості того, чого бракує передбачає, що найбільшу суб'єктивну цінність для індивіда (чи групи) відіграє те, чого не вистачає, "дефіцитне благо". Гіпотеза соціалізаційного лагу стверджує, що стан соціально-економічного середовища і ціннісні пріоритети співвідносяться не безпосередньо : цей зв'язок опосередкований часовим лагом. *Базові цінності відображають умови року життя індивіда до повноліття*. Тобто після періоду різкого зростання економічно-фізичної безпеки має пройти певний часовий проміжок, після якого стане відчутною (і фіксованою) різниця ціннісних пріоритетів поколінь і політичні зміни, що зумовлені ними.

Згідно концепції Інглхарта культура змінюється поступово, відповідаючи на виклики внутрішнього і зовнішнього середовища з можливим "соціальним лагом". "Зміни у соціально-економічному оточенні, впливаючи на життєвий досвід індивідів, тим самим сприяють переформуванню переконань, позицій та цінностей на індивідуальному рівні" [Inglehart, 1997 : р.39] Логіка нашого аналізу узasadнюється на наступному словесному ланцюгу: ціннісні орієнтації складають змістовну сторону спрямованості особистості, відображають внутрішню основу її ставлення до дійсності, проявляються у системі фіксованих установок і, таким чином, регулюють дії особи в конкретній ситуації.

Міжгенераційні зміни ціннісних орієнтацій розуміються американським вченим як перехід від цінностей фізичної та економічної безпеки до цінностей самовираження та гідної якості життя (від забезпечення (індивідуального) виживання до максимізації суспільного благополуччя). Повна структура "полюсно" системи цінностей та умови прояву конкретних (пост-) матеріалістичних ціннісних орієнтацій (за параметром не/гарантованої перспективи виживання) відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Структура систем цінностей за теорією Р. Інглхарта [Інглхарт, 1997 : с. 26]

Цінності	Негарантована перспектива виживання	Гарантована перспектива виживання
	Матеріалістичні	Постматеріалістичні
<i>У політиці</i>	Потреба в <i>сильних лідерах</i> та порядку. Ксенофобія, фундаменталізм.	Менша значимість політичного авторитету. Пріоритет <i>самовираження</i> , політичної участі. Екзотика / новизна – стимулюючий фактор.
<i>В економіці</i>	Акцент на <i>економічному зростанні</i> . Протиставлення індивідуальної та державної власності.	Пріоритетність <i>якості життя</i> і суб'єктивного благополуччя. Зниження авторитету приватної, державної власності.
<i>Сексуально-сімейні норми</i>	На першому плані – <i>максимізація репродуктивності</i> в межах <i>повної</i> (гетеросексуальної) <i>сім'ї</i>	Сексуальне <i>задоволення</i> згідно з <i>власним вибором</i> та індивідуальним самовираженням.
<i>У релігії</i>	Акцент на значимості <i>вищої сили</i> . <i>Абсолютні</i> правила. Акцент на передбачуваності (за рахунок милості вищої сили).	Менша значимість релігійного авторитету. <i>Гнучкі</i> правила, ситуаційна етика. Акцент на <i>сенс і призначення життя</i> .

Саме Інглхартівська "опозиційна" типологія традиційних/секулярних цінностей (що відображають різну міру значимості, поваги і взагалі потреби у політичних лідерах і авторитетах) та цінностей виживання/самовираження (які ідентифікують різні ступені екзистенційної безпеки і відповідні їм орієнтації на економічний захист і силу держави/саморозвиток і свободу) буде використана в нашому дослідженні ціннісних орієнтацій студентів.

Основна гіпотеза нашого дослідження: серед студентів КНУ імені Тараса Шевченка домінують постматеріалістичні цінності (зокрема цінність свободи та саморозвитку), що може бути обумовлено специфікою соціального складу студентів як результату столичного та високого рейтингового статусу університету. Також слід визначити декілька допоміжних гіпотез : ціннісна свідомість студентів соціо-гуманітарного дисциплінарного

профілю є більш постмодернізованою у порівнянні зі студентами технічно-природничих факультетів, що може бути пояснено навчальною специфікою перших (розвиток соціальної культури студентів, їх більш широке і глибоке ознайомлення з правами, можливостями та обов'язками людини в сучасному суспільстві). Ціннісні орієнтації на самовираження та свободу особистості більше притаманні студентам із родин з більш високим рівнем матеріального достатку, та навпаки (виходимо з припущення, що високий рівень матеріального забезпечення протягом соціалізації індивіда в сім'ї може сприяти формуванню у нього орієнтації на саморозвиток, свободу). Завдяки аналізу даних за останнім аспектом зможемо перевірити базові гіпотези теорії Інглхарта.

Також ми припускаємо, що рівень освіти батьків, ступінь урбанізованості місця проживання студента до

вступу в КНУ впливають на ступінь модернізації ціннісної свідомості студентів, а саме: з підвищенням освітнього статусу родини студента (та відповідно покращенням якості мікросередовища соціалізації молодшої людини) та розгалуженістю (і доступністю) інфраструктури середніх та великих міст зростає ступінь модернізованості ціннісних орієнтацій студента.

Характеристика емпіричної бази та логіка перевірки гіпотез

Емпіричною основою нашого аналізу є опитування, яке проведено за програмою UNiDOS у 2009 році навчальною лабораторією з прикладних соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом Горбачика А.П. та Жулькевської О.В. Опитування проводилось за квотною вибіркою на всіх факультетах університету із випадковим відбором респондентів на останньому кроці (n=653). Саме до інструментарію (анкети) першої хвилі університетського дослідження був включений повний "ціннісний блок" Р.Інглхарта з шести питань (трьох пар ціннісних виборів).

Логіка перевірки висунутих гіпотез є наступною:

- визначення структури ціннісних орієнтацій студентів КНУ на основі одномірного аналізу (частотних) змінних за I та II ціннісними виборами (усього 12 цінностей – 6 матеріалістичних та 6 постматеріалістичних);
- розрахунок інтегральної змінної цінностей, які вимірюються у просторі матеріалізму/постматеріалізму, та здійснення інтерпретації значень (категорій) цієї шкали як ціннісноорієнтованих типів студентів;
- визначення й порівняння "обсягу" типів ціннісної свідомості студентів соціально-гуманітарних та природничо-технічних факультетів, молодших та старших курсів навчання за допомогою крос-табуляційного аналізу;
- застосування процедури кореляційного аналізу (з необхідним перекодування відповідних змінних) з метою визначення того, які з параметрів соціального походження (тип зайнятості батьків, рівень освіти і матеріальний стан родини, тип поселення за походженням респондента) та досягнення (навчальна успішність, визначена за середнім балом за останню сесію; вклю-

ченість у сучасні інформаційні мережі) студентів пов'язані з конкретними типами їх ціннісної свідомості.

Структура ціннісної свідомості студентів КНУ ім. Т.Шевченка

Найбільш поширеним типом ціннісної свідомості серед студентів є I змішаний (перший ціннісний вибір – матеріалістичний, другий – постматеріалістичний) тип (дані представлені на Рис.1, с.27): студенти орієнтовані переважно на силу держави та забезпечення захисту з її боку, а за умови досягнення достатнього рівня безпеки (тобто задоволення матеріалістичних потреб, які в результаті втрачають значимість і призводять до переходу ціннісної свідомості на новий – постматеріалістичний – рівень) обирають постмодерністську цінність, як-то свобода самовираження та індивідуальності. Отже, наша основна гіпотеза про те, що серед студентів КНУ імені Тараса Шевченка домінують постматеріалістичні цінності (зокрема цінність свободи та саморозвитку), не знайшла підтвердження. У цьому зв'язку слід відзначити думку Лапіна, з якою співвідноситься отриманий нами результат, про те, що "особливість цінностей ... в тому, що різні, навіть протилежні цінності можуть поєднуватися у свідомості однієї людини. Кожен співвідносить себе не з якоюсь однією цінністю, а з певною їх комбінацією, зазвичай досить суперечливою" [Лапін, 1996 : с.10]

Серед студентів залишається високою доля "матеріалістів" (рис. 1). Ми припускаємо зв'язок цього факту з відносно низьким рівнем соціально-економічного та культурного статусу родин відповідної частини студентів і, звідси, високий рівень саме економічних та "протекціоністських" домагань серед останніх. Частка студентів, що мають постматеріалістичні ціннісні орієнтації, наразі виражена нечітко. Однак останні два ціннісних типи у сукупності складають той "постмодерністський потенціал" (п'ята-третя частина респондентів), який цілком може бути готовий нести демократичні, постмодерністські цінності свободи і саморозвитку. Але знову ж таки, за умов більш-менш стабільного політично-економічного середовища, яке б забезпечувало мінімально достатній рівень екзистенціальної безпеки.

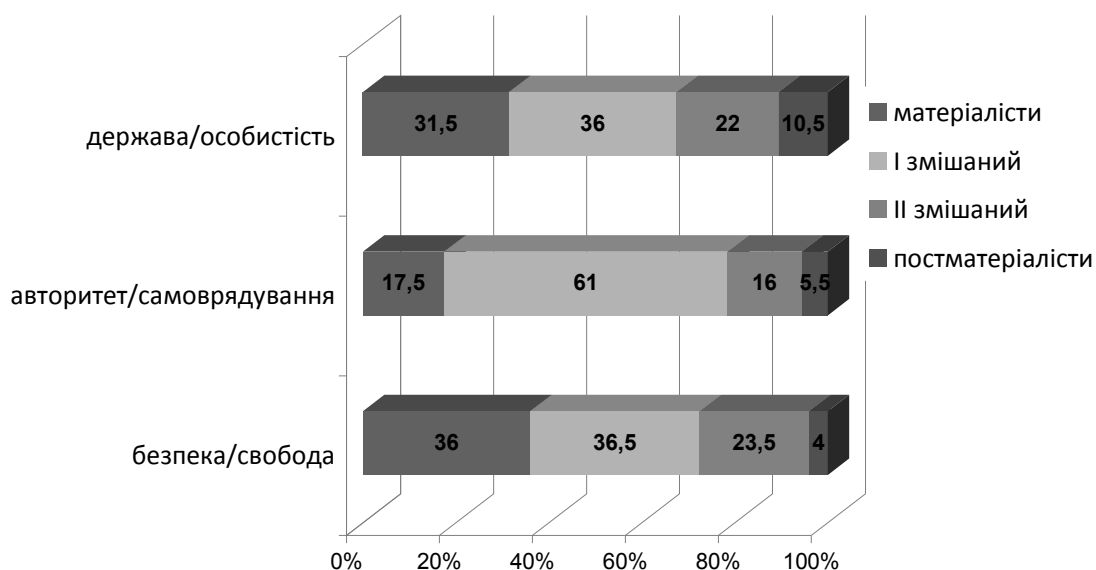

Рис. 1. Ціннісноорієнтовані типи студентства (за трьома шкалами)

Для створення нової інтегральної змінної, що відображала б континуум ціннісної свідомості студентства з урахуванням усіх (шістьох) виборів у просторі "матеріалізм-постматеріалізм" застосуємо процедуру створення нової

змінної, задаючи відповідні умови відбору (за методологією Інглхарта, це *кількість постматеріалістичних виборів*) : якщо усі вибори виявилися матеріалістичними – новий інтегральній змінній **Індекс постматеріалізму** при-

своюється значення 0, за умови одного постматеріалістичного із шести ціннісних виборів – змінна набуває значення 1 і за таким алгоритмом крайнє значення змінної – 5 – відповідатиме умові вибору респондентом у всіх шести випадках постматеріалістичних цінностей.

Визначивши частотний розподіл нової змінної, можемо проаналізувати внутрішню диференціацію простору ціннісної свідомості студентів КНУ. Крайні полюси шкали позначають ціннісні типи "чистих" (впевнених) матеріалістів і постматеріалістів (характеризуються повною, цілісною орієнтацією за усіма виборами) – це найбільш стійкі типи ціннісного середовища, категорії 1 і 4 відповідають "невпненим" матеріалістам і постматеріалістам (співвідношення антиномічних орієнтацій 5:1), які тяжіють до одного з ціннісноорієнтаційних полюсів, але не можуть ідентифікуватися як носії "узгодженої" ціннісної свідомості, оскільки один з шести виборів відноситься до опозиційного полюсу, ніж інші п'ять (що може бути зумовлено індивідуально-особистісними характеристиками студентів, їх унікальним життєвим досвідом). Значення 2 та 3 на шкалі можна інтерпретувати як прояв відносно нестійкої, неузгодженої системи ціннісних орієнтацій – "поміжованих" (змішаних) матеріалістів і постматеріалістів.

Найбільша частка студентів зосереджена на середині шкали – змішаних ціннісноорієнтованих типах, в той час як на полюсах (чистих типах ціннісної свідомості) знаходиться у сукупності тільки 11% респондентів (десята частина на полюсі матеріалізму і менше відсотка – постматеріалізму). Причому спостерігається "зсунутість" до полюсу матеріалістичних орієнтацій, що підтверджує вищезазначену концентрацію цінностей студентів на боці цінностей виживання та сильного зовнішнього авторитету (певних сподівань на сильну владу, але не на себе). Найбільша частка – чверть студентів – це "поміжовані матеріалісти" із змішаною ціннісною свідомістю, у якій практично на рівних співіснують матеріалістичні та (дещо менше) постматеріалістичні орієнтації. Разом з "невпненими матеріалістами" вони складають близько половини усіх респондентів. На відміну від останніх, "невпнених постматеріалістів" мало – лише 3,7%. Однак п'ята частина "поміжованих постматеріалістів" (чотири з шести ціннісних виборів – постматеріалістичні) серед студентів КНУ може вказувати на реактивний "постмодерністський потенціал", який необхідний для розбудови гуманного суспільства (цінність якого за другим вибором у сукупності обирає практично половина студентів). Але знову ж таки розквіт такої активності обертається довкола низки соціальних умов, що сприятимуть формуванню і втіленню цінностей вільної особистості.

Далі перевірялися наші допоміжні гіпотези за допомогою непараметричного тесту для двох незалежних вибірок (з групуючи ми змінними (відповідним чином перетвореними) профіль факультету та курсу навчання). Хоча значимих відмінностей (за непараметричним Z-критерієм) ціннісних орієнтацій представників різних типів факультетів та курсів не виявлено, однак на основі крос-табуляційного аналізу (табл. 2, табл. 3) можна припустити, що для студентів перших років навчання та факультетів соціо-гуманітарного профілю більш притаманні постматеріалістичні ціннісні орієнтації, ніж для їхніх колег із старших курсів та факультетів природничо-технічної спеціалізації. Це, швидше за все, зумовлено відмінністю життєвих "сходинок", на яких знаходяться студенти перших та останніх курсів, а також особливостями знань та вмій, розвиток яких передбачений навчальними програмами технічних та природничих дисциплін на відміну від

суспільствознавчих, та специфікою соціально-культурної компетенції, яка формується протягом навчального процесу на різних типах факультетів та інститутів.

Таблиця 2
Ціннісноорієнтовані типи студентів різних курсів навчання (%)

Групи за ціннісними орієнтаціями	Курс навчання	
	Молодші (n1=274)	Старші (n2=100)
Орієнтовані на матеріалістичні цінності	54	67
Чисті матеріалісти	11	8
Невпнені матеріалісти	19	34
Поміжовані матеріалісти	24	25
Орієнтовані на постматеріалістичні цінності	25	21

Таблиця 3
Ціннісноорієнтовані типи студентів різних дисциплінарних напрямків навчання (%)

Групи за ціннісними орієнтаціями	Дисциплінарна спрямованість факультетів	
	Природничо-технічні (n1=245)	Соціо-гуманітарні (n2=349)
Орієнтовані на матеріалістичні цінності	60	58
Чисті матеріалісти	11	10
Невпнені матеріалісти	25	21
Поміжовані матеріалісти	24	27
Орієнтовані на постматеріалістичні цінності	24	24
Поміжовані постматеріалісти	19	20
Невпнені постматеріалісти	5	3
Чисті постматеріалісти	0	1
Ціннісно недиференційована група	16	18
Усього	100	100

Перевірка гіпотез про зв'язок між ціннісними орієнтаціями та соціальним походженням й досягнутим в процесі навчання статусом студентів дала наступні результати.

Статус за соціальним походженням у межах наявної емпіричної бази даних ми вимірювали індикаторами рівня достатку родини (з категоріями "малозабезпечена родина", "родина із середнім достатком" та "заможна родина"), освітнього статусу батьків (три категорії змінної: "середня освіта", "вища освіта нижчої кваліфікації" та "вища освіта вищої кваліфікації"), професійного статусу батьків (змінна містить вісім категорій від "вищих керівників" до "непрацюючих") і типу поселення, звідки родом студент (з категоріями "великі міста", "містечка і села", "проживання за кордоном").

Досягнутий статус, з врахуванням доступних даних, ми розкривали за двома індикаторами: успішністю у навчанні (середнім балом за останню сесію, звідси, дві категорії "студенти із середньою успішністю" та "відмінники") і статусом включеності у сучасні інформаційні технології – Інтернет (що опосередковано може свідчити про набутий соціальний капітал студента через соціальні мережі, в першу чергу) через змінну (що вимірює частоту використання мережі Інтернет) з трьома укрупненими категоріями "щоденний (постійний активний) користувач", "помірний користувач", "практично не користується".

Ціннісні орієнтації студентів у просторі матеріалізму-постматеріалізму значимо пов'язані лише із одним з індикаторів соціального походження (матеріальним статусом родини). Між ціннісними пріоритетами студента та його досягнутим статусом (тобто тією позицією, яку він чи вона займає в ієрархії навчальних досягнень та у

структурі включеності у сучасні інформаційні мережі завдяки власній активності) кореляцій виявлено не було. Тож коефіцієнт кореляції $r=0,115$ із рівнем довірчої імовірності 99% (табл. 4) дозволяє стверджувати про існування прямого зв'язку між ціннісними орієнтаціями (їх постматеріалістичністю) та рівнем матеріального забезпечення батьківської родини студента. Отже, диференціація цінностей студентів може пояснюватись силою приписаного статусу, а саме рівня достатку родини, в умовах якого соціалізується індивід. Гіпотези ціннісної значимості "дефіцитного блага" та соціалізаційного лагу підтверджується, але гіпотеза про вплив освітнього рівня батьківської родини та місця походження студента не знайшла емпіричного підтвердження.

Таблиця 4

Зв'язок між індексом постматеріалізму та статусними характеристиками респондента за походженням

Статусні характеристики респондента за соціальним походженням	Коефіцієнт Пірсона **значимість на рівні 0,01
Матеріальний статус родини (малозабезпечена–заможна)	,115*
Освітній статус батька (середня освіта–ВО вищої кваліфікації)	-,060
Освітній статус матері (середня освіта–ВО вищої кваліфікації)	-,059
Професійний статус батька (вищі керівники–непрацюючі)	,021
Професійний статус матері (вищі керівники–непрацюючі)	,029
Тип поселення, звідки родом студент(ка) (великі міста–проживання за кордоном)	-,029

Таблиця 5

Матриця парних кореляцій між ціннісними шкалами та основними мотивами вибору вищої освіти

Ціннісні шкали	Мотиви вибору вищої освіти	
	Саморозвиток та вплив на суспільний розвиток	Підвищення соціально-економічного статусу
Індекс постматеріалізму	,226**	,017
Ціннісна шкала "авторитет-самоврядування"	,123*	-,109*
Ціннісна шкала "держава-особистість"	,231**	-,141**

* Кореляція значима на рівні 0.01

** Кореляція значима на рівні 0.05

Як доводять результати нашого аналізу (табл. 5), ціннісні орієнтації слабо, але пов'язані з двома із чотирьох виділених нами за допомогою факторного аналізу (із 15 змінних з порядковою (оціночною) шкалою у "Для чого Ви отримуєте вищу освіту...") мотивами вибору вищої освіти. "Матеріалісти" частіше розглядають отримання високого освітнього (і кваліфікаційного) рівня як інструмент для статусного і економічного просування, для них матеріалістичні ціннісні орієнтації значимо пов'язані зі мотивом отримання високого соціально-економічного статусу через здобуття вищої освіти. Натомість "постматеріалісти", що орієнтовані на гуманні цінності, свободу та самоорганізацію, вбачають у процесі отримання вищої освіти шлях до розвитку суспільства та вдосконалення самих себе (засіб до потенційно вищої якості життя), тобто ними керують "соціальні" мотиви отримання вищої освіти для подальшого само- та суспільного розвитку. Якщо ж порівнювати два зазначені мотиви вибору та дві шкали ціннісних орієнтацій за силою зв'язку один з одним (спробувати визначити, який з цих елементів свідомості є фактором впливу), оцінивши альтернативні рівняння регресій, можна сказати, що серед них не простежується "лідер" впливу. Вони швидше виступають

як взаємодоповнюючі компоненти ціннісно-мотиваційної структури індивіда.

Висновки

В нашому дослідженні виявлено те, що у *структурі ціннісної свідомості студентів КНУ*, як і у студентів інших навчальних закладів (за даними В.Кіпеня, Л.Сокурянської), *переважають ціннісні орієнтації матеріалістичного полюсу* Особливо значуще представлені цінності виживання (екзистенціальної безпеки) та зовнішнього авторитету (сильної держави чи інших інституцій).

Загальний стан ціннісної свідомості студентів КНУ можна описати поняттям *синкретичності*. Його емпіричним проявом є висока частка обох "змішаних" ціннісноорієнтованих типів. Ціннісні орієнтації студентства спрямовані як на забезпечення "зовнішніми силами" (такими як державна політика, певні зовнішні авторитети) необхідного рівня виживання, так і на вільне самовираження та вдосконалення себе та свого оточення (місця проживання та роботи, навчання).

Кореляційний аналіз показує наявність слабого зворотнього лінійного зв'язку між показником курсу навчання студентів та значеннями ціннісної шкали "авторитету-самоврядування", а також інтегративним індексом постматеріалізму. Це означає, що з дорослішанням у процесі навчання в університеті, з наближенням періоду вибору подальшого місця роботи й способу життя студенти все більше схильні проявляти матеріалістичні ціннісні орієнтації.

Для ціннісних орієнтацій студентів КНУ характерний значимий зв'язок лише з одним індикатором *аскриптивних статусів*, а саме – рівнем матеріального достатку родини, що підтверджує одну з дослідницьких гіпотез (та гіпотези Інглхарта).

Не виявлено значимих *кореляцій між ціннісними орієнтаціями та змінними статус, досягнутого студентом протягом навчання в університеті* (аналізувалися індикатори. рівня успішності протягом семестру та частота використання мережі Інтернет).

Ціннісні орієнтації разом з мотивами отримання вищої освіти є взаємодоповнюючими компонентами складної структури особистості. Так, "матеріалісти" частіше розглядають отримання високого освітнього рівня як інструмент для статусного просування, натомість "постматеріалісти" вбачають у цьому процесі шлях до розвитку суспільства та вдосконалення самих себе (як засіб до потенційно вищої якості життя).

Список використаних джерел

1. Бакиров В. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. – Х.: Вища школа. –1988. – 152 с. [Bakirov V. Cennostnoe soznanie i aktivizaciya chelovecheskogo faktora. – Kh.: Vyshcha shkola. –1988. – 152 s.]
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющееся общество // Полис. – 1997. – №4. – С. 6-32. [Inglehart R. Postmodern: menuyayushchiesya cennosti i izmenyayushchiesya obshchestva // Polis. – 1997. – №4. – С. 6-32.]
3. Кислова О.Н., Сокурянская Л.Г. Ценностный мир постсоветского студенчества: результаты применения методов интеллектуального анализа данных // Социология: научно-теоретический журнал. – 2008. – №3. – С. 88-100. [Kislova O.N., Sokuryanskaya L.G. Cennostnyj mir postsovetskogo studenchestva: rezul'taty primeneniya metodov intellektual'nogo analiza dannyx // Sociologiya: nauchno-teoreticheskij zhurnal. – 2008. – №3. – С. 88-100.]
4. Кіпень В. Українське студентство: на що орієнтуємося і що цінуємо? // Управління освітою. – 2001. – № 22. – С. 10. [Kipen' V. Ukrayins'ke studentstvo: na shho oriyentuyemosya i shho cinuyemo? // Upravlinnya osvityu. – 2001. – № 22. – С. 10.]
5. Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. – 1996. – № 5. – С. 3-23. [Lapin N. I. Modernizaciya bazovykh cennostej rossiyan // Sociologicheskie issledovaniya. – 1996. – № 5. – С. 3-23.]
6. Магун В.С., Руднев М.Г. Базовые ценности-2008: сходства и различия между россиянами и другими европейцами // Россия реформирующаяся: Ежегодник-2011 / Отв. ред. академик РАН М.К. Горшков. – Вып. 10. М.; СПб.: Институт социологии РАН, Нестор-История, 2011. – С. 244-280. [Magun V.S., Rudnev M.G. Bazovyie cennosti-2008: sxodstva i razlichiya mezhdru rossiyanami i drugimi evropejcamy // Rossiya reformiruyushhayasya: Ezhegodnik-2011 / Otv. red.

akademik RAN M.K. Gorshkov. – Vyp. 10. M. ; SPb. : Institut sociologii RAN, Nestor-Istoriya, 2011. – S. 244-280.]

7. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами / Украинское общество в европейском пространстве / Под ред. Е.Головахи, С.Макеева. – Киев: ИС НАНУ; ХНУ им. В.Н.Каразина. – 2007. – С. 226-273. [Magun V., Rudnev M. Zhiznennyye cennosti naseleniya: sravnenie Ukrainy s drugimi evropejskimi stranami / Ukrainское obshchestvo v evropejskom prostranstve / Pod red. E.Golovaxi, S.Makeeva. – Kiev: IS NANU; XNU im. V.N.Karazina. – 2007. – S. 226-273.]

8. Магун В. С., Руднев М. Г. Ценностная гетерогенность населения европейских стран: типология по показателям Р.Инглхарта // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. – 2012. – № 3-4. С. 12-24. [Magun V. S., Rudnev M. G. Cennostnaya geterogennost' naseleniya evropejskix stran: tipologiya po pokazatelyam R.Inglxarta // Vestnik obshhestvennogo mneniya. Dannye. Analiz. Diskussii. – 2012. – № 3-4. S. 12-24.]

9. Патракова А.Л. Социально-классовые позиции и ценностные ориентации // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – №1. – С.169–185. [Patrakova A.L. Social'no-klassovye pozicii i cennostnye orientacii // Sociologiya: teoriya, metody, marketinh. – 2009. – №1. – S.169–185.]

10. Подольская Е. Ценностные ориентации и проблема активности личности. – Х.: Основа. – 1991. – 167 с. [Podol'skaya E. Cennostnye orientacii i problema aktivnosti lichnosti. – Х.: Osnova. – 1991. – 167 s.]

11. Руженцева В.І. Політичні орієнтації пострадянського студентства: динаміка та факторна обумовленість [Текст] : автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Руженцева Віра Ігорівна; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразина. – Х., 2007. – 20 с. [Ruženceva V.I. Polityčni oriєntacii postradians'koho studentstva: dynamika ta faktorna obumovlenist' [Tekst] : avtoref. dys... kand. sociol. nauk: 22.00.04 / Ruženceva Vira Ihorivna; Charkivskiy nacionalnyy un-t im. V.N.Karazina. – Ch., 2007. – 20 s.]

12. Ручка А.О. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2009. – С.285-292. [Ručka A.O. Cinnisna mentalnist' ukrajinskoho sociumu v peršij dekadi novoho stolittia //

Ukrajinske suspiľstvo 1992–2009. Dynamika social'nyh zmin. – K.: IS NANU, 2009. – S.285-292.]

13. Сокурянська Л. Г. Ціннісна детермінація становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації. Автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 / Л.Г. Сокурянська; Харківський нац. ун-т ім. Володимира Каразина. – Х., 2007. – 44 с. [Sokurianska L. H. Cinnisna determinacija stanovlennia social'noi sub'iektnosti studentstva v umovach sociokulturnoi transformacii. Avtoref. dys. ... d-ra socioloh. nauk. : spec. 22.00.04 / L.H. Sokurianska; Charkivskiy nac. un-t im. Volodymyra Karazina. – Kh., 2007. – 44 s.]

14. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАН України. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/51006/socycolog.htm>. – Назва з екрану. [Socialne samopočuttia, nastroj i cinnisni oriєntacii naselenia Ukrainy [Elektronny resurs] / Instytut sociolohiji NAN Ukrainy. – Režym dostupu: <http://old.niss.gov.ua/Table/51006/socycolog.htm>. – Nazva z ekranu.]

15. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л.: Наука. – 1979. – 264 с. [Yadov V. A. Samoregulyaciya i prognozirovanie social'nogo povedeniya lichnosti. – L.: Nauka. – 1979. – 264 s.]

16. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. 2nd Edition, Thousand Oaks CA. – Sage Publications. – 2001. – 616 pp.

17. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. – Princeton University Press, New Jersey. – 1997. – 440 pp.

18. Inglehart, R. and Baker, W. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // American Sociological Review. – 2000. – T. 65 (1). – pp. 19–51

19. Schwartz, S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1). – 2012. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

Науковий керівник – професор Куценко О.Д.
Надійшла до редакції 12.04.14

L. Novikova MA Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIO-STRUCTURAL DIFFERENTIATION OF THE VALUE ORIENTATIONS OF UNIVERSITY STUDENTS

The article analyzes the features of value orientations (in the materialist-post-materialist system of coordinates, according to R.Inglehart) of students of one of the leading universities in Ukraine and determinants of its differentiation. It was found that students' value consciousness has syncretic nature with the predominance of materialist values of security and external authorities. Inexpressiveness of post-materialist value orientations on individual freedom and self-development can be explained both by societal (macro) factors (economic "lag" and the relatively unstable political situation that accompany the transformation of society) and socialization features of modern generation of students in transition conditions.

Key words: values, materialist and post-materialist values, social motives, students.

Л. Новикова, студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОЦИОСТРУКТУРНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА

В статье анализируются особенности ценностных ориентаций (в системе материалистических-постматериалистических координат, по Р.Инглхарту) студентов одного из передовых вузов Украины и детерминанты их дифференциации. Обнаружено, что ценностное сознание студенчества имеет синкретический характер с преобладанием материалистических ценностей безопасности и внешних авторитетов. Невыразительность постматериалистических ценностных ориентаций на свободу и саморазвитие личности можно объяснить как социальными (макро) факторами (экономическим «отставанием» и относительно нестабильной политической ситуацией, сопровождающих трансформации общества), так и особенностями социализации поколения современного студенчества в переходных условиях.

Ключевые слова: ценностные ориентации, материалистические и постматериалистические ценности, социальные мотивы, студенчество.

УДК 364.43

Ю. Орешета, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Аналізуються особливості соціальної роботи як виду професійної діяльності, професійні вимоги до соціальних працівників, значення професійної ідентифікації для фахівців із соціальної роботи, а також визначаються компоненти та чинники професійної ідентичності. Професійна ідентифікація є двобічним процесом, що формується вже на етапі навчання професії соціального працівника. Однією з передумов ефективності соціальної роботи є наявність кваліфікованих кадрів відповідного рівня, компетентних, здатних до плідної роботи в соціальній сфері на рівні світових стандартів. Для соціального працівника-професіонала важливе місце займає усвідомлення себе суб'єктом професійної діяльності, тобто професійна ідентичність. До структури професійної ідентичності, на думку О. Тютті та Г. Мазарської, належать особистісні та фахові цінності, рефлексія, уявлення про професію, її прототипи, фахово-важливі якості. Автором визначено роль професійної ідентифікації для майбутніх фахівців із соціальної роботи. Встановлено, що необхідною умовою для оволодіння даною професією є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних соціальних якостей: гуманізму, доброзичливості, справедливості, відповідальності, терпеливості.

Ключові слова: соціальна робота, фахівець із соціальної роботи, професійні якості, цінності, ідентифікація, професійна ідентифікація.

Постановка проблеми. На етапі становлення незалежності України та перетворення основних соціальних інститутів, держава зіткнулася з проблемами зuboжіння, соціально-правової незахищеності, безро-

біття, бідності, зростання чисельності людей з девіантною поведінкою. В зв'язку з цим, нагального вирішення потребували багато проблем. Застаріла система соціального забезпечення, яку успадкувала Україна